

Явір Віра Анатоліївна

Авторитарні політика і практики у сфері освіти на тимчасово окупованій території України

УДК 323.1

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-2.14>

Явір Віра Анатоліївна
доктор політичних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
вул. Трьохсвятительська, 4,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-1854-5012

На тимчасово окуповану територію України внаслідок її окупації росією в ході російсько-української війни не поширюється фактичний контроль української влади, що унеможливає забезпечення громадянам реалізації їх конституційного права на освіту. У зв'язку з цим метою статті стало дослідження авторитарної політики та практик держави-окупанта у сфері освіти, їх деструктивного впливу на реалізацію права на освіту на тимчасово окупованій території України. В ході дослідження використовуються методи емпіричного, системного, політичного та правового аналізу.

Виявлено, що протизаконна інтеграція тимчасово окупованої території України в освітній простір росії супроводжується цілим кластером негативних освітніх тенденцій, серед яких: ідеологізація освітнього процесу (освітні програми та матеріали спрямовані на виправдання російської окупації та утвердження російської ідентичності); маніпуляції історією та інформацією (спотворення історичної та фактичної реальності у освітніх програмах); зниження якості освіти (українські стандарти освіти ліквідовані, російські не відповідають визнаним міжнародним стандартам); переривання освіти, освітнього середовища на окупованій території (збільшення освітніх втрат через недосягнення результатів внаслідок відсутності або обмеження доступу до навчання; освітніх розривів, зумовлених специфікою регіону проживання); втрати як національного, так і міжнародного визнання дипломів та кваліфікацій, отриманих на тимчасово окупованій території.

Всі ці авторитарні освітні практики та освітня політика впроваджуються на тимчасово окупованій території України, що призводить також до зміни національної ідентичності українців, нівеляції демократичних стандартів захисту прав людини та громадянина, занепаду та дефрагментації громадянського суспільства. Ці чинники мають негативний вплив на сферу освіти в Україні в цілому, ускладнюють або навіть унеможливають здобуття освіти на окупованій території, ускладнюють реінтеграцію здобувачів освіти в освітній простір України та верифікацію їх освітніх результатів.

Ключові слова: право на освіту, тимчасово окупована територія України, авторитарна політика, національна ідентичність, геноцид.

Вступ. На тимчасово окуповану територію України внаслідок її окупації росією в ході російсько-української війни не поширюється фактичний контроль української влади, хоча суверенітет України поширюється на всю її територію, яка в межах міжнародно визнаного державного кордону є цілісною і недоторканною. Тому Україна не може забезпечити реалізацію конституційного права на освіту на тимчасово окупованій рф території. Водночас вживає всіх необхідних заходів щодо гарантування прав і свобод людини і громадянина, передбачених Конституцією та законами України. Згідно з Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» ці заходи полягають переважно у забезпеченні доступу до закладів освіти України, що визначено одним з основних напрямів захисту прав і свобод цивільного населення на тимчасово окупованих територіях (ст. 5) [1]. Відтак, **метою** є дослідження авторитарної політики та практик держави-окупанта у сфері освіти, їх деструктивного впливу на реалізацію права на освіту на тимчасово окупованій території України. У дослідженні використовуються **методи** емпіричного, системного, політичного та правового аналізу.

Результати. Повномасштабне воєнне вторгнення рф призвело до повного переривання освіти на тимчасово окупованій території України. Частина батьків припиняють очне навчання дітей в школах заради їх безпеки, вчителі намагаються залучити дітей до продовження української освіти в дистанційній формі, наражаючись на небезпеку. Окупаційна адміністрація рф змушує батьків відправляти дітей у школи, застосовуючи примус та погрожуючи вилученням - до дитбудинків у росії. Крім того українські діти, які здобули освіту після початку окупації, мають труднощі з подальшою інтеграцією в освітнє поле України. Вони мають пройти процедуру визнання результатів навчання осіб, які проживали на тимчасово окупованій території України відповідно до ст. 40-1 Закону «Про освіту».

Тиску зазнають і українські освітяни, які залишилися на тимчасово окупованій території. Окупаційна влада рф намагається змусити українських вчителів викладати предмети за російськими освітніми програмами, знищуючи українську навчальну літературу. Всі символи української державності, зокрема історичні пам'ятки, музеї, церкви та навіть написи українською мовою в закладах освіти також знищуються. За відмову переходити на російські

освітні програми, освітяни зазнають погроз, залякувань, іноді навіть катувань. Багатьох вчителів примусово відправляють на територію росії для проходження програм перекваліфікації.

Рф, порушуючи міжнародне гуманітарне право, (Женевські конвенції 1949 р.), незаконно включає заклади освіти України, що розташовані на тимчасово окупованій території України, до системи освіти рф і підпорядковує їх новоствореним органам управління освітою у складі окупаційних адміністрацій. Окупаційні органи влади протиправно використовують матеріально-технічну базу закладів освіти України для налагодження та провадження освітньої діяльності за російськими стандартами. Організація освітнього процесу на окупованій території України супроводжується утворенням начебто нових, вже «російських» закладів освіти, до роботи в яких залучаються українські освітяни, які погодилися на співпрацю з рф (така колабораційна діяльність криміналізована), завозяться російські вчителі, навчання переходить на російську мову, російську систему оцінювання та російські підручники [2].

Держава-окупант має намір завершити процес інтеграції тимчасово окупованих областей України у правове поле російської освіти у 5 разів швидше, ніж у Криму, форсовано нав'язуючи російські стандарти в освіті [3]. У 2023 р. розпочато роботу з комплаєнсу освітніх та наукових установ на окупованій території України відповідно до російського законодавства після того, як окуповані території Херсонської, Запорізької, Донецької і Луганської областей України офіційно, на законодавчому рівні були інтегровані російської системи освіти. Рф визнала здобуті раніше у цих областях освітні та освітньо-кваліфікаційні рівні, вчені ступені та звання, а також посади педагогічних та науково-педагогічних працівників.

В школах на тимчасово окупованій території українські діти потрапляють під вплив пропаганди росії, яка інтегрована в обов'язкову освіту: навчальний тиждень починається з виконання російського гімну і підняття російського прапора, навчання супроводжується позакласними заходами, де викривлено висвітлюється війна росії проти України, впроваджуються освітні програми патріотичного виховання, спрямовані нав'язати загальноросійську ідентичність та бажання служити в російській армії. Загалом рф застосовує цілу низку освітніх практик, які націлені на мілітаризацію цивільного населення, формування позитивного ставлення до рф та агресивного до України: «Юнармія», дитячі табори, кадетські школи, військово-патріотичні змагання, кінофільми.

Головною причиною політизації і мілітаризації середньої школи експерти вважають низьку ефективність російської, головню телевізійної, пропаганди серед дітей та молоді, які надають перевагу

альтернативним джерелам інформації в Інтернеті [4]. Російська окупаційна влада змушує учнів вивчати офіційну позицію російського авторитарного політичного режиму в. путіна в ході освітнього процесу, позбавленого альтернативних інтерпретацій історії, які не узгоджуються з офіційною версією Кремля. Росія продукує підручники з історії, що спотворюють реальність, для закладів освіти, які відтворюють офіційну російську антиукраїнську пропаганду.

Російська освітня політика на тимчасово окупованій території України вже пройшла опробування в Криму, вона спрямована на виховання нових поколінь російських вояків і виборців, лояльних до президента держави-агресора та його недемократичного політичного режиму [5]. Антиукраїнська пропаганда в освітньому процесі на тимчасово окупованій території України супроводжується використанням мови ворожнечі, ксенофобії та інших засобів, які містять заклики і наміри знищення української нації та української ідентичності. Освітня політика рф на тимчасово окупованій території України стала невід'ємною складовою геноциду та денацифікації українців. За даними моніторингових організацій, окупаційна влада рф, використовуючи освітні інституції (формальної і неформальної освіти), систематично втілює цілеспрямовану політику нищення української національної ідентичності та мілітаризації молоді [6].

Держава-агресор в ході російсько-української війни не дотримується міжнародного гуманітарного права - 4 Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р., участь в яких беруть всі держави-члени ООН. Згідно зі ст. 50 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, окупаційна держава повинна в співпраці з державними та місцевими органами влади сприяти належному функціонуванню закладів, відповідальних за піклування про дітей і їхню освіту (навчання повинно здійснюватися за можливості особами їх національності, мови та релігії) [7]. Рф натомість свідомо і систематично порушує положення міжнародного гуманітарного права, покликано захищати права цивільного населення від впливу збройного конфлікту, в тому числі права на здобуття освіти. Серед факторів, які ускладнюють доступ до освіти, фігурують масштабні руйнування освітньої інфраструктури, зокрема пошкодження приміщень закладів освіти та навчальної матеріально технічної бази внаслідок обстрілів рф, вимушене переміщення учасників освітнього процесу.

Важливо підкреслити, що пропагандистські наративи про радянську спадкоємність росії та культ перемоги, які з'явилися у російській освіті впродовж останнього десятиліття, наразі активно насаджуються у свідомості учнів та студентів на тимчасово окупованій території України, здобули в росії конституційний статус. Це вказує на безпре-

цедентний рівень їх значимості для рф. У ході змін до конституції рф 2020 р. було оновлено так званий історичний блок підвалин державотворення рф. Тому у новій редакції Конституції з'явилася ст. 67.1 відповідно до якої: 1. російська федерація є правонаступницею Союзу РСР на своїй території, а також щодо членства в міжнародних організаціях, їх органах; 2. російська федерація, об'єднана тисячолітньою історією, зберігаючи зокрема спадкоємність у розвитку російської держави, визнає державну єдність, яка історично склалася. 3. російська федерація шанує пам'ять захисників Вітчизни, забезпечує захист історичної правди, відповідно применшення значення подвигу народу під час захисту вітчизни не допускається [8].

Найгострішою міжнародною реакцією на порушення процедури внесення зокрема цих змін до конституції рф та недемократичності їх змісту стала резолюція ПАРЄ, якою Асамблея оголосила росію диктатурою і закликала всі держави-члени Ради Європи визнати президента рф нелегітимним після закінчення його президентського терміну і припинити всі контакти з ним, за винятком гуманітарних контактів і з метою досягнення миру [9]. Поглиблення авторитарних тенденцій, що супроводжується порушеннями прав людини, характерне для недемократичних політичних режимів. І вкрай негативно позначається на всій сфері освіти, позаяк означає недемократичний стиль освітнього процесу - власне не надання, а нав'язування освітніх послуг та сумнівного освітнього контенту. Всі ці процеси відбуваються і у закладах освіти, що знаходяться на тимчасово окупованій території України.

Адже система освіти у недемократичних політичних режимах має низку особливостей, які віддзеркалюють деструктивний вплив цієї форми політико-правової системи на освіту. По-перше, у російській федерації помітною є централізація та політизація всієї системи освіти, що призводить до обмеження академічної свободи та автономії закладів освіти. Авторитарні політичні режими в міру поглиблення авторитарних тенденцій посилюють свій вплив на сферу освіти для запобігання процесам демократизації, протестній активності з боку суспільства та з метою забезпечення соціально-політичної стабільності. Це підтверджують рейтинги політичного режиму в. путіна від міжнародної організації Freedom House у аналітичному звіті Freedom in the world 2023, які суттєво знизилися у категорії «Наявність академічної свободи та свободи системи освіти від широкої політичної індоктринації». Авторитарна влада насаджує у свідомість студентів та учнів пропаганду, якою виправдовує воєнне вторгнення в Україну, переслідуючи викладачів і студентів, які виступають проти вторгнення і навіть забороняє науковцям відвідувати міжнародні конференції [10].

По-друге, авторитарні режими, на зразок рф, використовують систему освіти для формування ідеології, яка підтримує і обслуговує такий режим. Що зазвичай означає переписування та викривлення історії, запровадження посиленого патріотичного виховання та викорінення критичного мислення у учнів та студентів. Весь освітній контент в рф, особливо на тимчасово окупованій території України, зазнає ідеологічного обрамлення, сфокусованого на підтримці легітимності путінського режиму та війни проти України. Звіт Freedom House підтверджує, що після початку російсько-української війни російська влада посилила маніпуляції в системі освіти у країні: школи і вчителі отримали наказ проводити уроки патріотичного виховання, відкрито захищати війну на своїх заняттях, використовуючи лише дозволена лексика для пояснення російського вторгнення в Україну. Вчителів та викладачів, які відмовилися виконувати ці накази або висловлювали протест проти війни, штрафували або звільняли з роботи. Аналогічно зазнають покарань учні, які відмовляються відвідувати уроки патріотичного виховання [10].

Відтак, по-третє, повний контроль над освітнім процесом в авторитарній росії підтверджує, що держава може безперешкодно обмежувати свободу вибору навчальних програм та методик викладання. Система освіти росії катастрофічно потерпає від бюрократичного втручання, тиску з боку Кремля щодо політично чутливих та заборонених тем та міжнародної ізоляції, що стала наслідком запроваджених санкцій. На сьогодні російська федерація є найбільш підсанкційною країною світу, що позначається на системі освіти, її інтеграції у міжнародний освітній простір та наукових можливостях.

По-четверте, досвід росії підтверджує, що академічні та освітні можливості, особливо доступ до вищої освіти, можуть бути обмеженими залежно від політичної лояльності учасника освітнього процесу до режиму. Викладачів та вчителів звільняють за участь у протестах або поширення інформації про протести у соціальних мережах, університети забороняють студентам і викладачам брати участь у протестних акціях та погрожують студентам відрахуванням. Освітня та науковці повинні отримувати спеціальний дозвіл від органів влади навіть на проведення публічних «освітніх заходів». Будь-яка «підозріла» освітня активність є об'єктом уваги правоохоронних органів рф. Результатом такої освітньої політики в умовах поглиблення авторитаризації політичного режиму росії є формування авторитарної особистості та занепад громадянського суспільства. Останнє контролюється державою, наражається на низку правових, фінансових та інших обмежень та не може брати участі у прийнятті державних рішень, зокрема у сфері освіти. Відсутність прозорості, підзвітності

помітна у функціонуванні органів державної влади як на федеральному, так і на регіональному рівнях - рішення приймаються без урахування думки суспільства та довгострокових перспектив розвитку рф.

Роль системи освіти росії у формуванні авторитарної особистості визначальна, вона вирізняється яскраво вираженою вірою в сильну централизовану владу (лідера), відсутністю критичного сприйняття політичних процесів, повагою до традицій та авторитету ієрархічних структур. Авторитарна свідомість громадянина рф є такою химерною системою переконань, цінностей і поглядів, в якій переплелися високий рівень конформізму, патріотизму та відданості своїй країні, повага до влади та готовність служити інтересам держави, підтримка обмеження індивідуальних прав і свобод, схильність до дискримінації всіх видів меншин та віра у традиційні цінності. Підтвердженням цього є не лише особливості освітнього процесу, а й програмні документи рф, які формують освітнє поле цієї недемократичної, ізольованої від світових освітніх практик та стратегій, держави, яка незаконно захопила частину території України. Так, наприклад, метою Федеральної освітньої програми дошкільного віку 2022 р. визначено різнобічний розвиток дитини на основі духовно-моральних цінностей російського народу, його історичних і національно-культурних традицій. На противагу цінності та традиції інших народів рф просто ігноруються.

Прогнозованим наслідком неконтрольованої Україною діяльності російської окупаційної влади на тимчасово окупованій території, в тому числі в сфері освіти, стало зниження рівня демократії також в Україні. Зокрема, рейтинг України погіршився, оскільки російська влада: 1) примусово перевела заклади освіти на окупованій території на російські освітні програми, погрожувала освітянам і затримувала їх, якщо вони не виконували її інструкцій в освітньому процесі; 2) намагалася знищити українську ідентичність, шляхом нищення культурних пам'яток і книг, покарання за використання української мови та вивезення до росії українських дітей. Водночас, у звіті Freedom House зазначається, що показники рейтингу демократії та оцінка України «не відображають умови, що склалися на окупованих територіях України – в Криму та Східному Донбасі» [11], тобто стосуються лише новоокупованих територій, а не вже інтегрованих в російський освітній простір територій, окупованих в 2014 р., де ситуація в освіті ще гірша. Україна не несе відповідальності за незаконні дії російської федерації чи її окупаційної адміністрації на тимчасово окупованих територіях або за прийняті ними незаконні рішення [11].

Висновки. Всі ці авторитарні освітні практики та освітня політика впроваджуються на тимчасово

окупованій території України, що призводить не лише до зміни національної ідентичності українців, а й до нівеляції демократичних стандартів захисту прав людини та громадянина, занепаду та дефрагментації громадянського суспільства. Таким чином протизаконна інтеграція тимчасово окупованої території України в освітній простір росії супроводжується цілим кластером негативних освітніх тенденцій, серед яких: ідеологізація освітнього процесу (освітні програми та матеріали спрямовані на виправдання російської окупації та утвердження російської ідентичності); маніпуляції історією та інформацією (спотворення історичної та фактичної реальності у освітніх програмах); зниження якості освіти (українські стандарти освіти ліквідовані, російські не відповідають визнаним міжнародним стандартам); переривання освіти, освітнього середовища на окупованій території (збільшення освітніх втрат через недосягнення результатів внаслідок відсутності або обмеження доступу до навчання; освітніх розривів, зумовлених специфікою регіону проживання); втрати як національного, так і міжнародного визнання дипломів та кваліфікацій, отриманих на тимчасово окупованій території.

Ці чинники є наслідком дії авторитарних освітньої політики і практик держави-окупанта і мають негативний вплив на сферу освіти в Україні в цілому, створюють складні умови для здобуття освіти на окупованій території, ускладнюють реінтеграцію здобувачів освіти в освітній простір України та верифікацію їх освітніх результатів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 26. ст. 892.
2. Мезенцова Н. Колабораційна діяльність освітян: за що можуть притягнути до відповідальності. *УГСПЛ*. URL: <https://bit.ly/3vB02GZ>.
3. Lewis D. The Quiet Transformation of Occupied Ukraine. *Foreign Affairs*. 18 January, 2024. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/quiet-transformation-occupied-ukraine/>
4. Освітнє поле на тимчасово окупованих територіях України: інформаційно-аналітичне дослідження. *USAID*. 2023. 14 с.
5. Шкільна освіта: прихована зброя рф проти України. *LB.ua*. URL: <https://bit.ly/3S49oT9>.
6. Kottasová I. Leading experts accuse Russia of inciting genocide in Ukraine and intending to 'destroy' Ukrainian people. *CNN*. URL: <https://cnn.it/3NJhL2V>.
7. Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
8. The Constitution of the Russian Federation. *Venice Commission*. URL: <https://www.venice.coe.int > documents>.
9. PACE urges the international community no longer to recognise Putin's legitimacy as presi-

dent beyond 2024. *PACE*. URL: <https://shorturl.at/swOR7>.

10. Russia. *Freedom in the world 2023*. URL: <https://freedomhouse.org/country/russia/freedom-world/2023>.

11. Ukraine. *Freedom in the world 2023*. URL: <https://freedomhouse.org/uk/country/ukraine/freedom-world/2023>.

REFERENCES:

1. Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhym na tymchasovo okupovani terytorii Ukrainy: Zakon Ukrainy [On ensuring the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine: Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2014. № 26. st. 892. [in Ukrainian].

2. Mezentsova N. Kolaboratsiina diialnist osvitan: za shcho mozhut prytiahnuty do vidpovidalnosti [Collaborative activity of educators: for what they can be held accountable]. *UHSPL*. URL: <https://bit.ly/3vB02GZ>. [in Ukrainian].

3. Lewis D. The Quiet Transformation of Occupied Ukraine. *Foreign Affairs*. 18 January, 2024. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/quiet-transformation-occupied-ukraine/>

4. Osvitnie pole na tymchasovo okupovanykh terytoriakh Ukrainy: informatsiino-analitychne doslidzhen-

nia [The educational field in the temporarily occupied territories of Ukraine: an information and analytical study]. *USAID*. 2023. 14 s. [in Ukrainian].

5. Shkilna osvita: prykhovana zbroia rf proty Ukrainy [School education: russia's hidden weapon against Ukraine]. *LB.ua*. URL: <https://bit.ly/3S49oT9> [in Ukrainian].

6. Kottasová I. Leading experts accuse Russia of inciting genocide in Ukraine and intending to 'destroy' Ukrainian people. *CNN*. URL: <https://cnn.it/3NJhL2V>.

7. Zhenevska Konventsia pro zakhyst tsyvilnoho naseleennia pid chas viiny vid 12 serpnia 1949 roku [Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text [in Ukrainian].

8. The Constitution of the Russian Federation. *Venice Commission*. URL: <https://www.venice.coe.int > documents>.

9. *PACE* urges the international community no longer to recognise Putin's legitimacy as president beyond 2024. *PACE*. URL: <https://shorturl.at/swOR7>.

10. Russia. *Freedom in the world 2023*. URL: <https://freedomhouse.org/country/russia/freedom-world/2023>.

11. Ukraine. *Freedom in the world 2023*. URL: <https://freedomhouse.org/uk/country/ukraine/freedom-world/2023>.

Authoritarian policy and practices in the field of education in the temporarily occupied territory of Ukraine

Yavir Vira Anatoliivna

Doctor of Political Science,
Senior Researcher
Koretsky Institute of State and Law
of the National Academy
of Sciences Ukraine
Triohsvjatyetska str., 4, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-1854-5012

As a result of its occupation by russia during the russian-ukrainian war, the temporarily occupied territory of Ukraine is not subject to the actual control of the Ukrainian authorities, which makes it impossible for citizens to exercise their constitutional right to education. In this regard, the purpose of the article is to study the authoritarian policies and practices of the occupying state in the field of education, and their destructive impact on the realization of the right to education in the temporarily occupied territory of Ukraine. The study uses the methods of empirical, systemic, political and legal analysis.

It is revealed that the illegal integration of the temporarily occupied territory of Ukraine into the educational space of russia is accompanied by a whole cluster of negative educational trends, including: ideologization of the educational process (educational programs and materials aimed at justifying the russian occupation and asserting russian identity); manipulation of history and information (distortion of historical and factual reality in educational programs); decline in the quality of education (Ukrainian educational standards have been eliminated, russian ones do not meet recognized international standards).

All these authoritarian educational practices and educational policies are being implemented in the temporarily occupied territory of Ukraine, which also leads to a change in the national identity of Ukrainians, the leveling of democratic standards of human and civil rights protection, and the decline and defragmentation of civil society. These factors have a negative impact on the education sector in Ukraine as a whole, making it difficult or even impossible to obtain education in the occupied territory, and complicating the reintegration of students into the educational space of Ukraine and the verification of their educational results.

Key words: right to education, temporarily occupied territory of Ukraine, authoritarian politics, national identity, genocide.